

Γραμματική Ε' και Στ' Δημοτικού

Έργο συγχρηματοδοτούμενο 75% από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο και 25% από εθνικούς πόρους.

Μιχαήλ Γεωργιαφέντης
Μαργαρίτα Λουκά





Πρόλογος

Στόχος του εγχειριδίου είναι να οδηγήσει με τρόπο ευχάριστο και παιγνιώδη τους μικρούς μαθητές στη συνειδητοποίηση του συστηματικού χαρακτήρα της γλώσσας. Η ηλικία των μαθητών, από τη μία πλευρά, και η φύση του βιβλίου αυτού ως εγχειριδίου αναφοράς (σύμφωνα με το Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών), από την άλλη, κατεύθυναν σε μεγάλο βαθμό τις επιλογές μας. Σκοπός μας, λοιπόν, είναι να προσφέρουμε στους μαθητές και τους δασκάλους ένα ευσύνοπτο, εύχρηστο και μεθοδικό διδακτικό εργαλείο.

Τα ιδιαίτερα αυτά χαρακτηριστικά του βιβλίου *Γραμματική Ε΄ και Στ΄ Δημοτικού* υπαγόρευαν κάποιες απαραίτητες απλοποιήσεις αλλά και ορισμένες σημαντικές διαφοροποιήσεις στο περιεχόμενο του εγχειριδίου τόσο από τις σύγχρονες γλωσσολογικές μελέτες για την ελληνική γλώσσα (που απευθύνονται σε ειδικούς) όσο και από τις παραδοσιακές γραμματικές. Έτσι, για πρώτη φορά εισάγονται σε τέτοιο εγχειρίδιο κεφάλαια για την Πραγματολογία / γλωσσική χρήση, τη Σύνταξη και τη Σημασιολογία. Επίσης, σε όλο το βιβλίο έχει γίνει προσπάθεια να αξιοποιηθούν τα πορίσματα της γλωσσολογικής έρευνας και περιγραφής της ελληνικής γλώσσας που είναι απαραίτητα και στον βαθμό που κάτι τέτοιο είναι παιδαγωγικά εφικτό. Προσφέρεται, για παράδειγμα, μια νέα περιγραφή του ρηματικού συστήματος (με έμφαση στη διάκριση χρονικής βαθμίδας / ποιού ενεργείας και με επαρκέστερη ανάλυση των τύπων της υποτακτικής), συνοπτική εισαγωγή στην έννοια της δομής των φράσεων και των παραγόντων που επηρεάζουν τη σειρά των συστατικών της πρότασης, και πλήθος άλλων βελτιώσεων στη γραμματική ανάλυση της γλώσσας. Από την άλλη πλευρά, ορισμένα δύσκολα γλωσσικά φαινόμενα παρουσιάζονται σε εξαιρετικά απλουστευμένη μορφή στο εγχειρίδιο, ώστε οι μικροί μαθητές να πάρουν μόνο μια πρώτη γεύση για γλωσσικές έννοιες τις οποίες θα διδαχθούν αναλυτικότερα σε μεγαλύτερη σχολική βαθμίδα. Έτσι, για παράδειγμα, στην ενότητα 3, ενώ παρουσιάζουμε τα φωνήματα της ελληνικής, χρησιμοποιούμε τον όρο *φθόγγοι* για να αποφύγουμε τη χρήση της αφηρημένης γλωσσολογικής έννοιας *φώνημα*. Ωστόσο, δεν εξετάζουμε λεπτομερώς τους φθόγγους της γλώσσας μας, γιατί δε θέλουμε να προκαλέσουμε σύγχυση σε μαθητές και δασκάλους με την ανάλυση φαινομένων αλληλοφωνίας.

Στο σύνολό της, η *Γραμματική Ε΄ και Στ΄ Δημοτικού* ακολουθεί τις αρχές της σύγχρονης ανάλυσης της γλώσσας. Δίνει προτεραιότητα στη μελέτη του προφορικού λόγου και στη χρήση της γλώσσας ως εργαλείου σκέψης και επικοινωνίας. Έτσι, τονίζεται ο δημιουργικός χαρακτήρας της γλώσσας, η οποία προσφέρει στον ομιλητή τη δυνατότητα να εκφράσει το μήνυμά του με εναλλακτικούς τρόπους, γλωσσικά συναφείς αλλά και επικοινωνιακά διακριτούς. Στο πλαίσιο αυτό, στόχος του εγχειριδίου είναι να εξοικειωθεί ο μικρός μαθητής με φαινόμενα πολυτυπίας

σε όλα τα επίπεδα λόγου (π.χ. διαφορετικούς τρόπους έκφρασης των ίδιων λεκτικών πράξεων, πολυτυπία στις μορφολογικές καταλήξεις των κλιτών μερών του λόγου, διαφορετικούς τρόπους γραμματικής απόδοσης των ίδιων συντακτικών λειτουργιών και διαφορετικά επίπεδα ύφους ανάλογα με την επικοινωνιακή περίσταση).

Το βιβλίο αυτό χωρίζεται σε πέντε μέρη (α. Πραγματολογία, β. Φωνητική – Φωνολογία, γ. Κλιτική μορφολογία, δ. Σύνταξη, ε. Σημασιολογία – Σύνθεση – Παραγωγική μορφολογία), τα οποία έχουν ως αφετηρία τα αντίστοιχα επίπεδα γλωσσικής ανάλυσης.

Ας δούμε τώρα τους κεντρικούς χαρακτήρες του βιβλίου:



Περιεχόμενα

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ

Χρησιμοποιώ τη γλώσσα για να επικοινωνήσω
Πραγματολογία - Γλωσσική χρήση

Ενότητα 1: Τι κάνω με τα λόγια;	12
Εύχομαι, υπόσχομαι, δηλώνω, συμβουλεύω, παρακαλώ – ζητώ, διατάζω – απαγορεύω, εκφράζω φιλική και ευγενική διάθεση (π.χ. έπαινο, συμπάθεια)	
Ενότητα 2: Πώς δημιουργώ ένα κείμενο;	20
2.1 Αναγνωρίζω τα είδη των κειμένων.....	20
Περιγράφω, αφηγούμαι, δίνω οδηγίες, χρησιμοποιώ επιχειρήματα	
2.2 Συνθέτω κείμενο	25
Συνθέτω παράγραφο, κειμενικοί δείκτες	
2.3 Επιλέγω το κατάλληλο ύφος ανάλογα με την περίπτωση	28
Επίσημο (τυπικό) – ανεπίσημο (οικείο) ύφος	
2.4 Ακολουθώ κανόνες στην επικοινωνία	29
Κανόνες συνεργασίας, κανόνες συμπεριφοράς	

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ

Μιλώ και γράφω - Φθόγγοι, γράμματα και συλλαβές
Φωνολογία και γραφή

Ενότητα 3: Πώς δημιουργώ λέξεις;	34
3.1 Φθόγγοι	34
3.2 Γράμματα	39
Ενότητα 4: Πώς προφέρω και γράφω λέξεις και φράσεις;	44
4.1 Λέξεις, συλλαβές, συλλαβισμός	44
4.2 Απαλοιφή φωνήεντος	46
4.3 Τόνος και άλλα ορθογραφικά σημεία	48
Έγκλιση του τόνου, διαλυτικά – απόστροφος – υποδιαστολή	
4.4 Σημεία στίξης	52
4.5 Τελικό -ν	55

ΤΡΙΤΟ ΜΕΡΟΣ

Σχηματίζω λέξεις
Κλιτική μορφολογία

Ενότητα 5: Πώς σχηματίζω λέξεις;	58
5.1 Τα μέρη του λόγου.....	58

5.2 Τύποι των λέξεων - Θέμα, κατάληξη.....	59
5.3 Γένος, αριθμός, πτώση.....	59
5.4 Τα άρθρα.....	60

Ενότητα 6: Μιλώ για ανθρώπους, ζώα, πράγματα, ενέργειες, καταστάσεις

και ιδιότητες.....	63
Το ουσιαστικό	
6.1 Είδη ουσιαστικών	64
6.2 Κλίση ουσιαστικών	64
Α Αρσενικά	65
Α.1 Ισοσύληλα σε -ns, -as, -os	65
Α.2 Ανισοσύληλα σε -as, -ns, -es, -ous.....	71
Α.3 Ανώμαλα αρσενικά	72
Β Θηλυκά	73
Β.1 Ισοσύληλα σε -α, -η, -ω	73
Β.2 Ανισοσύληλα σε -α, -ου	78
Β.3 Λόγια κλίση θηλυκών σε -os	79
Β.4 Ουσιαστικά κοινού γένους	81
Γ Ουδέτερα	82
Γ.1 Ισοσύληλα σε -ο, -ι, -os	82
Γ.2 Ανισοσύληλα σε -μα, -ιμο, -s, -v, -u	86
Δ Ανώμαλα ουσιαστικά	91

Ενότητα 7: Δίνω περισσότερες πληροφορίες για ανθρώπους, ζώα, πράγματα και

καταστάσεις	93
Το επίθετο	
7.1 Κλίση επιθέτων	96
Α Επίθετα σε -os, -η/-α, -ο	96
Β Επίθετα σε -os, -ια, -ο.....	98
Γ Επίθετα σε -ύς, -ιά, -ύ	99
Δ Επίθετα σε -ής, -ιά, -ί	100
Ε Επίθετα σε -ns, -α, -ικο.....	101
ΣΤ Επίθετα σε -άς/-ής, -ού, -άδικο/-ούδικο/-ήδικο	102
Ζ Επίθετα σε -ων, -ούσα, -ον και σε -ων/-ονας, -ον.....	103
Η Επίθετα σε -ύς, -εία, -ύ και σε -ns, -es	104
Θ Το επίθετο πολλός.....	105
7.2 Άκλιτα επίθετα	105
7.3 Παραθετικά επιθέτων	107
Α Βαθμοί σύγκρισης των επιθέτων.....	107
Β Συγκριτικός βαθμός	108
Γ Υπερθετικός βαθμός	108
Δ Εξαιρέσεις στα παραθετικά.....	110

Ενότητα 8: Μιλώ για ανθρώπους, ζώα, πράγματα και καταστάσεις με άλλο τρόπο.....

Οι αντωνυμίες	
8.1 Προσωπικές αντωνυμίες	114
8.2 Κτητικές αντωνυμίες	115
8.3 Αυτοπαθείς αντωνυμίες	116
8.4 Οριστικές αντωνυμίες	117
8.5 Δεικτικές αντωνυμίες	118
8.6 Αναφορικές αντωνυμίες	119
8.7 Ερωτηματικές αντωνυμίες	120
8.8 Αόριστες αντωνυμίες	121

Ενότητα 9: Μετρώ, δηλώνω ποσότητα και σειρά	122
Τα αριθμητικά	
9.1 Απόλυτα αριθμητικά.....	123
9.2 Τακτικά αριθμητικά	124
9.3 Πολλαπλασιαστικά αριθμητικά	127
9.4 Αναλογικά αριθμητικά	128
9.5 Περιληπτικά αριθμητικά	128
Ενότητα 10: Κάνω κάτι, παθαίνω κάτι ή βρίσκομαι σε μια κατάσταση	130
Το ρήμα	
10.1 Γενικά χαρακτηριστικά	131
Α Πρόσωπο και αριθμός	131
Β Ποιόν ενεργείας και χρόνοι	131
Γ Φωνή και μεταβατικότητα	138
Δ Έγκληση	141
10.2 Κλίση του ρήματος.....	142
Α Το ρήμα έχω	143
Β Α' συζυγία.....	144
Γ Β' συζυγία	149
Δ Σχηματισμός ρημάτων σε -άγω, -βάλλω	153
Ε Συνηρημένα ρήματα	155
ΣΤ Ελλειπτικά, απρόσωπα & ανώμαλα ρήματα	155
Ενότητα 11: Δίνω περισσότερες πληροφορίες για ανθρώπους, ζώα, πράγματα και καταστάσεις με έναν ακόμη τρόπο	158
Οι μετοχές	
11.1 Κλητή μετοχή	160
11.2 Άκλητη μετοχή	160
Ενότητα 12: Δίνω περισσότερες πληροφορίες για μια ενέργεια ή κατάσταση	162
Το επίρρημα	
12.1 Είδη επιρρημάτων	163
12.2 Επιρρήματα σε -α και -ως	164
12.3 Παραθετικά επιρρημάτων	165
Ενότητα 13: Δηλώνω σχέσεις ανάμεσα σε φράσεις.....	167
Η πρόθεση	
13.1 Απλές και σύνθετες προθέσεις	167
13.2 Λόγιες προθέσεις.....	168
Ενότητα 14: Πώς ενώνω λέξεις, φράσεις και προτάσεις;	169
Σύνδεσμοι και μόρια	
14.1 Σύνδεσμοι.....	169
Α Παρατακτικοί σύνδεσμοι	170
Β Σύνδεσμοι που εισάγουν εξαρτημένες δευτερεύουσες προτάσεις	171
14.2 Μόρια.....	171
Ενότητα 15: Πώς δηλώνω συναισθήματα;	173
Επιφωνήματα	

ΤΕΤΑΡΤΟ ΜΕΡΟΣ

Συνθέτω φράσεις και προτάσεις

Σύνταξη

Ενότητα 16: Πώς συνθέτω φράσεις και προτάσεις;	176
16.1 Με την πρόταση συνδέω δύο φράσεις	176
16.2 Τα είδη των φράσεων	181
Α Ονοματική φράση	181
Β Ρηματική φράση	182
Γ Προθετική φράση	184
Δ Επιρρηματική φράση	184
16.3 Τα είδη των προτάσεων	185
Α Ξεχωρίζω τις προτάσεις με βάση τα συστατικά τους	185
Α.1 Η σειρά των συστατικών της απλής πρότασης.....	188
Β Ξεχωρίζω τις προτάσεις ανάλογα με το αν εξαρτώνται από άλλη ή όχι	190
16.4 Εξαρτημένες / δευτερεύουσες προτάσεις.....	192
Α Ειδικές προτάσεις	192
Β Πλάγιες ερωτηματικές προτάσεις.....	193
Γ Βουλητικές προτάσεις	193
Δ Ενδοιαστικές προτάσεις	194
Ε Αναφορικές προτάσεις	195
ΣΤ Υποθετικές προτάσεις	196
Ζ Χρονικές προτάσεις	196
Η Αιτιολογικές προτάσεις	197
Θ Εναντιωματικές προτάσεις – παραχωρητικές προτάσεις.....	198
Ι Τελικές προτάσεις	199
ΙΑ Αποτελεσματικές ή συμπερασματικές προτάσεις	199
16.5 Ευθύς – πλάγιος λόγος	200

ΠΕΜΠΤΟ ΜΕΡΟΣ

Βρίσκω τις σχέσεις των λέξεων

Παραγωγική μορφολογία - Σύνθεση - Σημασιολογία

Ενότητα 17: Πώς φτιάχνω νέες λέξεις;	202
Παραγωγική μορφολογία – Σύνθεση	
17.1 Παραγωγή	203
17.2 Σύνθεση	206
17.3 Αρκτικόλεξα – Συντομογραφίες	207

Ενότητα 18: Τι σημαίνουν οι λέξεις;	209
--	-----

Οι σημασίες των λέξεων

18.1 Κυριολεκτία – Μεταφορά	209
18.2 Συνώνυμα – Αντώνυμα (αντίθετα).....	210
18.3 Ομώνυμα – Παρώνυμα	210
18.4 Πολύσημα	211

Παραρτήματα

Α. Πίνακας ανώμαλων ρημάτων	213
Β. Γλωσσάρι	217

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ

Χρησιμοποιώ τη γλώσσα για να επικοινωνήσω

Πραγματολογία - Γλωσσική χρήση



Τι κάνω με τα λόγια;

Τι παράξενο πράγμα που είναι
η γλώσσα! Όλοι γεννιόμαστε
με αυτή...



...τη χρησιμοποιούμε κάθε στιγμή, με αυτή **σκεφτόμαστε** και **επικοινωνούμε** με τους γύρω μας.



Με τη γλώσσα **αφηγούμαστε**
γεγονότα ή **περιγράφουμε**
πρόσωπα, ζώα και πράγματα.



Αλλά με τη γλώσσα μπορώ επίσης να κάνω πράγματα: **να καλέσω** τους φίλους μου, **να τους ευχηθώ**, **να υποσχεθώ** κάτι στη μαμά μου, **να δώσω συμβουλές** στη μικρή μου αδερφή, **να της ζητήσω** να κάνει κάτι και –το σπουδαιότερο– **να της απαγορεύσω** να μπαίνει στο δωμάτιό μου χωρίς να με ρωτήσει. Κάθε φορά που μπαίνει φέρνει καταστροφή!

Ας μιλήσουμε λοιπόν για τις **λεκτικές πράξεις**: Συχνά, χρησιμοποιούμε τη γλώσσα όχι μόνο για **να περιγράψουμε** πράγματα ή **να αφηγηθούμε**, αλλά και για **να κάνουμε αποτελεσματικά διάφορες πράξεις** (π.χ. να ευχηθούμε, να συμβουλέψουμε, να υποσχεθούμε κάτι).





A cartoon illustration of a green turtle with a yellow shell, standing and smiling. The turtle has large eyes, a small orange nose, and is wearing a yellow collar. It is standing on four legs with small claws.

13

Το βιβλίο της Πηνελόπης Δέλτα "Ο Τρελαντώνης" μου άρεσε πολύ.



Μου κάνεις μια χάρη;
Μου δίνεις εκείνο το βαζάκι
από το τελευταίο ράφι;





Εδώ συχνά έχουμε χρήση:
προστακτικής
(Πήγαινε στο δωμάτιό σου!)
και
υποτακτικής
(Να πας στο δωμάτιό σου!)

Εκφράζω φιλική και ευγενική διάθεση
(π.χ. έπαινο, συμπάθεια)



Οι ηλεκτρικές πράξεις είναι πολύ σημαντικές για την καθημερινή επικοινωνία. Είναι όμως και πολύ καλή ευκαιρία για παιχνίδι!



10

ΕΝΟΤΗΤΑ 2

Πώς δημιουργώ ένα κείμενο;

21 Αναγνωρίζω τα είδη των κειμένων



Ουφ, κανείς δεν ασχολείται μαζί μου σήμερα. Ο Ορέστης, η Αγγελίνα, ο μπαμπάς και η μαμά διαβάζουν! Πολύ το αγαπούν το διάβασμα σ' αυτό το σπίτι!

Περιγράφω...



Το εξοχικό της Αφροδίτης και του Βασίλη βρίσκεται στα Χανιά. Είναι ένα κάτασπρο καινούριο διώροφο με κόκκινα κεραμίδια. Έχει θαλασσιά ξύλινη πόρτα και δύο

μεγάλα γαλázια παράθυρα στον δεύτερο όροφο. Ανάμεσα στα παράθυρα υπάρχει ένα πανέμορφο μπαλκονάκι γεμάτο γλαστρούλες με άσπρα και κόκκινα γεράνια.

Πού είναι χτισμένο το σπίτι; Τι χρώματα έχει; Ποια εντύπωση μας δημιουργείται όταν το αντικρίζουμε;

ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ 3

Εντοπίζω τα ρήματα στο παραπάνω απόσπασμα. Σε ποιο χρόνο βρίσκονται;



ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ

Για να περιγράψουμε ένα πρόσωπο, ένα ζώο ή ένα αντικείμενο συνήθως χρησιμοποιούμε:

- παροντικούς χρόνους (π.χ. ενεστώτα, βλ. ενότητα 10.1)
- τοπικά επιρρήματα (βλ. ενότητα 12.1)
- επίθετα για να δώσουμε ζωντάνια σ' αυτό που περιγράφουμε.